

Η ελευθερία σε αναστολή

Ο γερμανός κοινωνιολόγος Ραλφ Ντάρεντορφ, πρόεδρος του St. Antony's College της Οξφόρδης, και γνωστός θεωρητικός του φιλελευθερισμού, έγραψε ένα μικρό βιβλίο 75 σελίδων με τίτλο «Τετραγωνισμός του κύκλου» (ιταλική έκδοση: «Quadrare il cerchio» Laterza 1995).

Στο βιβλίο αυτό ο Ντάρεντορφ αναλύει την κατάσταση των σύγχρονων κοινωνιών και ερευνά τις προοπτικές τους. Η γενική τάση είναι η διεθνοποίηση και η παγκοσμιοποίηση όλων των διαδικασιών. Το κυρίαρχο στοιχείο είναι ο ανταγωνισμός σε κάθε τομέα της κοινωνικής ζωής. Ο ανταγωνισμός υπήρχε πάντα, είναι ένα από τα κίνητρα της ύπαρξης, μια από τις συνιστώσες της ανθρώπινης φύσης. Το καινούριο στοιχείο σήμερα είναι ότι ο ανταγωνισμός τείνει να υποτάξει όλες τις άλλες συνιστώσες, να υποδουλώσει τους θεσμούς, τη σκέψη, την τεχνολογία, τα ήθη, ακόμη και τα συναισθήματα και τις επιθυμίες. Για να μπορέσουν να επιβιώσουν ή να πετύχουν και να νικήσουν τους ανταγωνιστές τους οι άνθρωποι υιοθετούν ακραία εγωιστικές συμπεριφορές και υποβαθμίζουν την ύπαρξή τους σε απλό εξάρτημα της οικονομικής και παραγωγικής μηχανής.

Η σκηνή στην οποία διεξάγεται αυτή η σκληρή μάχη δεν είναι πλέον μόνο η εθνική αγορά αλλά είναι ολόκληρος ο πλανήτης. Οι πρωταγωνιστές δεν είναι μόνο τα άτομα, τα έθνη, τα κράτη, αλλά είναι κυρίως μεγάλες εξουσίες που διαπερνούν τα έθνη και τα κράτη, τέμνοντας εγκάρσια τις ηπείρους. Πρόκειται για πολυεθνικές συγκεντρώσεις οικονομικής δύναμης που αξιοποιούν τις πιο αναπτυγμένες τεχνολογίες και κατευθύνουν μια γιγάντια διαδικασία πλανητικής ομογενοποίησης. Η διεθνοποίηση γίνεται καθολική (παγκοσμιοποίηση) με την είσοδο στην αγορά πελώριων μαζών που μέχρι πρόσφατα ζούσαν σχετικά διαχωρισμένες από τον «αναπτυγμένο» κόσμο, όπως οι πληθυσμοί της Κίνας, της Ινδίας, της Αφρικής, της Λατινικής Αμερικής.

Η ιδεολογία της ανταγωνιστικότητας θεωρεί την αγορά όχι μόνον ως ένα μηχανισμό χρήσιμο για τη μέτρηση της αποτελεσματικότητας αλλά σαν μια απόλυτη αξία, τη μόνη που απέμεινε όρθια ύστερα από την πτώση του «υπαρκτού σοσιαλισμού». Αυτή η ιδεολογία, επισημαίνει ο Ντάρεντορφ, αποτελεί ένα κίνδυνο για τις ελευθερίες και τους δημοκρατικούς θεσμούς. Και η επισημάνση αυτή προ-σλαμβάνει ιδιαίτερη σημασία στο μέτρο που διατυπώνεται όχι από ένα μαρξιστή ή ριζοσπάστη θεωρητικό αλλά από ένα φιλελεύθερο στοχαστή.

Η παγκοσμιοποίηση της οικονομίας γεννάει τη φτώχεια και την περιθωριοποίηση και ευνοεί τις ανταρχικές τάσεις. Όλο και περισσότεροι πολιτικοί στη Δύση, ιδίως οι εκπρόσωποι της νέας δεξιάς, βλέπουν τα ασιατικά μοντέλα της Σιγκαπούρης, της Κορέας, της Ταϊβάν ή ακόμη και της Κίνας, σαν παράδειγμα προς μίμηση. Τους ελκύει και τους εμπνέει ο συνδυασμός της αγοράς και της οικονομικής ανάπτυξης με τον πολιτικό αυταρχισμό και το δεσποτισμό. Στο όνομα της ανταγωνιστικότητας στην παγκόσμια αγορά εισηγούνται μια σειρά αντιλαϊκών μέτρων που ξεκινούν από τη διάλυση του κοινωνικού κράτους και φτάνουν ως τον περιορισμό των πολιτικών δικαιωμάτων και ελευθεριών. Είναι έτοιμοι να θυσιάσουν τις αρχές της φιλελεύθερης δημοκρατίας, τις ιδέες του Μοντεσκιέ και του Τζον Σπινόζατ Μιλ, προκειμένου να πετύχουν μια μικρή αύξηση του «ακαθάριστου εγχώριου προϊόντος».

Μετά την πτώση του κομμουνισμού ζήσαμε και τη χρεοκοπία της ανταπάτης μιας γρήγορης επέκτασης του δυτικού μοντέλου στον υπόλοιπο κόσμο, μιας ανέφελης προσχώρησης των φτωχών χωρών στον «american way of life». Γεννιέται έτσι ο κίνδυνος να κερδίσουν έδαφος και ελκτική δύναμη νέα κοινωνικά μοντέλα που εμπνέονται από το ασιατικό παράδειγμα.

«Το ασιατικό μοντέλο - γράφει ο Ντάρεντορφ - αρέσει σε πολλούς επιχειρηματίες και συντηρητικούς πολιτικούς (από την Μάργκαρετ Θάτσερ ως τον Σίλβιο

«Τετραγωνισμός του κύκλου» σημαίνει ταυτόχρονη επιδίωξη τριών στόχων: της οικονομικής ευημερίας, της κοινωνικής αλληλεγγύης και της πολιτικής ελευθερίας. Εγχείρημα δύσκολο αλλά όχι αδύνατο, υποστηρίζει στο τελευταίο βιβλίο του ο γερμανός κοινωνιολόγος Ραλφ Ντάρεντορφ

Μπερλουσκόνι) που προσπαθούν να το ακολουθήσουν. Οι ασιατικές αξίες και ο πολιτικός αυταρχισμός που πηγάζει από αυτές έχουν γίνει ο νέος πειρασμός. Ας εγκαταλείψουμε το αμερικανικό μοντέλο, εισηγείται το νέο πολιτικό κύμα και ας αναζητήσουμε στην Ασία ένα νέο μοντέλο για το πώς μπορεί να συνδυαστεί η οικονομική πρόοδος με την κοινωνική σταθερότητα και με τις αξίες της συντήρησης». Υπάρχει άλλωστε ένα πολύ γνωστό ιστορικό προηγούμενο: η αυτοκρατορική Γερμανία που υπήρξε ακριβώς ένας συνδυασμός βιομηχανικής ανάπτυξης και αυταρχικού πολιτικού συστήματος. Οι χώρες που προσχωρούν τώρα στην οικονομία της αγοράς, χωρίς να έχουν πίσω τους μια δημοκρατική παράδοση, μπορεί να νιώσουν τον πειρασμό να μιμηθούν αυτό το μοντέλο. Αλλά και στις αναπτυγμένες χώρες είναι αισθητή η γοητεία που ασκούν τα αυταρχικά μέτρα, το «σκληρό κράτος» και οι πολιτικές «πυγμές». Πολλοί είναι οι πολιτικοί που θέλγονται από τον ανατολικό δεσποτισμό, που θα 'θελαν λ.χ. να μπορούν να επιβάλλουν «θυσίες» χωρίς να φοβούνται τη λαϊκή ψήφο. Οι ίδιοι άνθρωποι που μινούν τις αρχές της ελευθέρης αγοράς επικαλούνται το νόμο και την τάξη και ζητούν να δοθούν περισσότερες εξουσίες στην αστυνομία ή να επανέλθει η ποινή του θανάτου. Ζητούν επίσης να μειωθούν οι κοινωνικές δαπάνες και θεωρούν ότι οι φτωχοί και οι άνεργοι είναι κοινωνικά παράσιτα που δεν αγαπούν την εργασία και γι' αυτό πρέπει να εγκαταλειφθούν στην τύχη τους και να μουν στο περιθώριο. Η απειλή ενός νέου αυταρχισμού γίνεται επομένως θεμελιακό ζήτημα για την προοπτική των σύγχρονων κοινωνιών.

Ο «τετραγωνισμός του κύκλου», για τον οποίο μιλάει ο Ντάρεντορφ, είναι η ταυτόχρονη επιδίωξη τριών στόχων: της οικονομικής επιτυχίας, της κοινωνικής αλληλεγγύης και της πολιτικής ελευθερίας. Αυτό το φιλόδοξο εγχείρημα παρουσιάζει μεγάλες δυσκολίες και τίθεται με διαφορετικούς τρόπους στις διάφορες περιοχές του κόσμου. Στην Αγγλία και στις ΗΠΑ η οικονομία έχει αποδεχτεί πλήρως την πρόκληση της ανταγωνιστικότητας. Η διάλυση του κοινωνικού κράτους πληρώθηκε όμως με το βαρύ τίμημα της περιθωριοποίησης μεγάλων κοινωνικών τομέων, του μαζικού αναλφαριθμητισμού, της υποβάθμισης των πόλεων, της διάδοσης της εγκληματικότητας και των ναρκωτικών, της εμφάνισης μιας νέας γενιάς χωρίς ελπίδα. Η μανία της ανταγωνιστικότητας προκαλεί μια γενική ανομία, μια τάση συλλογικής αυτοκτονίας, με την έννοια που είχε διατυπώσει πρώτος ο γάλλος κοινωνιολόγος Εμίλ Ντιρκέμ.

Στη Δυτική Ευρώπη η απειλή της ανομίας είναι υπαρκτή αλλά, παραμένει ακόμη, λιγότερο δραματική. Εδώ δεν έχει μειωθεί ακόμη τόσο δραστηριτικά ο ρόλος και η παρέμβαση του κράτους. Το σενάριο είναι διαφορετικό από την αγγλο-σαξονική πραγματικότητα. Το κύριο πρόβλημα στη Δυτική Ευρώπη είναι η συνεχής πτώση της οικονομικής ανταγωνιστικότητας. Αν δεν ανανεώσουν την οικονομική τους ζωτικότητα τα ευρωπαϊκά κράτη σύντομα δεν θα είναι σε θέση να τηρήσουν τις υποσχέσεις τους. Υπάρχει τέλος και το τρίτο μοντέλο, το «ασιατικό». Σε αυτή την περίπτωση το πρόβλημα δεν είναι η ανταγωνιστικότητα ούτε η κοινωνική συνοχή. Εδώ το πρόβλημα είναι κυρίως πολιτικό και παραπέμπει στον

αυταρχισμό του πολιτικού και οικονομικού συστήματος. Στις χώρες της Ανατολικής Ευρώπης ο πειρασμός του αυταρχισμού είναι πολύ ισχυρός. Τα πρώτα στάδια της θεμελίωσης μιας οικονομίας της αγοράς απαιτούν πελώριες οικονομικές θυσίες. Η αποταμίευση και η επένδυση έχουν επιτακτική προτεραιότητα σε σχέση με την κατανάλωση. Οι άνθρωποι υποχρεώνονται να εργάζονται σκληρά για πενιχρούς μισθούς, να υπομένουν δύσκολες συνθήκες ζωής και εργασίας, προσδοκώντας την αβέβαιη μελλοντική είσοδό τους στον «αναπτυγμένο» κόσμο.

«Όταν ο Μαξ Βέμπερ - γράφει ο Ντάρεντορφ - υποστήριζε τη χρησιμότητα του καλβινισμού στην επικράτηση του καπιταλιστικού πνεύματος, θεωρούσε λυμένο ένα ζήτημα που στην πραγματικότητα όφειλε να αποδείξει. Αν δηλαδή ήταν οι θρησκευτικές πεποιθήσεις ή οι αυταρχικές κυβερνήσεις εκείνου του καιρού που έπειθαν τα πρόσωπα να στερούνται τους καρπούς της εργασίας τους». Φαίνεται λογικό να υποθέσουμε ότι η εδραίωση των ασκητικών αξιών έγινε και με τη συνδρομή της κρατικής εξουσίας. Και σήμερα η επιθυμία για ένα «σκληρό κράτος» αντιστοιχεί στην επιδίωξη της αυταρχικής επιβολής «θυσιών» σε μεγάλους τομείς του πληθυσμού.

Ο Ντάρεντορφ διατυπώνει μιαν ανησυχητική διάγνωση. Η σημερινή περίοδος προσαρμογής στον πλανητικό ανταγωνισμό με το μεγάλο οικονομικό κόστος που καλούνται να πληρώσουν οι πολλοί και οι αδύναμοι, με την κοινωνική αποδιάρθρωση και με τις δυστυχίες και τα βάσανα που αυτή συνεπάγεται, με τη γενικευμένη δυσπιστία απέναντι στα παραδοσιακά κόμματα και τις πολιτικές ηγεσίες,

θέτει σε δοκιμασία την ικανότητα των δημοκρατιών να προωθήσουν τις αναγκαίες αλλαγές, αποφεύγοντας τον πειρασμό του αυταρχισμού.

Στο ερώτημα αν είναι αισιόδοξος ή απαισιόδοξος ο Ντάρεντορφ απαντάει: «Είμαι απαισιόδοξος στην ανάλυσή μου, αλλά αισιόδοξος στα συμπεράσματά μου. Χρειάζεται να εντοπίσουμε τις απειλές και τους κινδύνους που ενυπάρχουν σε μια δεδομένη κατάσταση, με σκοπό να καθορίσουμε τι είναι αναγκαίο να κάνουμε. Είναι χαρακτηριστικό των ανθρώπων υποθέσεων ότι οι οι θεραπείες δεν είναι τόσο δραστηριτικές όσο η διάγνωση. 'Η τουλάχιστον αυτό ισχύει για ένα φιλελεύθερο πο-περιανό που απεχθάνεται τις «τέλειες» λύσεις». Ενα πρώτο μικρό βήμα στη σωστή κατεύθυνση είναι να αλλάξουμε τη γλώσσα που χρησιμοποιούμε στο δημόσιο λόγο για τα οικονομικά ζητήματα. Σύμφωνα με τον Ντάρεντορφ πρέπει να εγκαταλείψουμε τον Μάλθους και τον Δαρβίνο και να επιστρέψουμε στον Ανταμ Σμιθ. Ο πλούτος δεν ισοδυναμεί απλά με το κατά κεφαλήν εισόδημα αλλά με το σύνολο των προϋποθέσεων που συνεργούν στη διαμόρφωση της ευημερίας. Ο αποκλεισμός είναι οικονομικά βλαβερός, αλλά πάνω απ' όλα κοινωνικά διαβρωτικός και τέλος πολιτικά εκρηκτικός. Το θεμελιακό ζήτημα των καιρών μας - σύμφωνα πάντα με τον Ντάρεντορφ - δεν είναι τόσο η δικαιοσύνη, με την παραδοσιακή έννοια της αναδιανομής, όσο η καταπολέμηση του κοινωνικού αποκλεισμού και η επανένταξη των αποκλεισμένων.

Ο κοινωνικός αποκλεισμός διαβρώνει τον ηθικό ιστό των σύγχρονων κοινωνιών. Όσοι παραμένουν έξω από την αγορά εργασίας και την κοινότητα των πολιτών είναι τα μεγάλα θύματα της νέας κατάστασης. Ενα συγκεκριμένο πρόγραμμα για την επανένταξη αυτών των προσώπων είναι και αναγκαίο και δυνατό.

Η μεταρρύθμιση του κοινωνικού κράτους είναι επομένως ένα πολιτικό ζήτημα θεμελιακής σημασίας. Αυτή θα απαιτήσει μια νέα ισορροπία ανάμεσα στις ατομικές συνεισφορές και στη συλλογική ευθύνη. Είναι αναγκαίο ένα νέο κοινωνικό συμβόλαιο, προκειμένου να διατεθούν πόροι για την υγεία και τις συντάξεις, για την εκπαίδευση και την απασχόληση. Αυτή θα ήταν μόνο μια μικρή αρχή στο μακρύ δρόμο για τον «τετραγωνισμό του κύκλου».